

Prof. Dr. Rıza FİLİZOK

Bilim hatımızdaki ve günlük hayatımızdaki olumsuzlukların temelinde düşünme sanatını ihmal ettiğimiz yatmaktadır. Bilimde, politikada, hukukta, günlük hayatta insanlarımız birbirini anlamıyorsa, bunun sebebi ortak bir dilin olmayışıdır. Bilimin ve mantığın dilini kullanabilmiş olsaydık ortak bir dilimiz olur, daha mutlu yaşardık.

Anlaşmazlığın temel sebebi, herkesin kendi fikirlerine güvenmesidir. Hepimiz, genel olarak mantığımıza güvenir, falancanın fikirleri çelişkili, filancanın fikirleri tutarlıdır deriz. Ancak kendi yargılarımızın sağlamlığından emin olmak istiyorsak mantık biliminin hakemliğinden yararlanmak gerekir.

Çelişki kavramı, bir taraftan **özdeşlik prensibiyle**, diğer taraftan **tümdengelim** yöntemiyle sıkı bir şekilde ilişkilidir ve bu yüzden doğru düşünmenin, bilimsel düşüncenin merkezinde yer alır.

Özdeşlik prensibi: Bir şey ne ise odur. Bir şey aynı şartlar altında kendi kendisinin aynıdır: “ A ; A ” dır. Meselâ taş, taştır, kuş kuştur.

Bu prensip, zihin işlemlerinin en esaslı şartı ve diğer bütün prensiplerin temelidir. Bilim de, hükümlerimiz de, akıl yürütmelerimiz de sonunda bu prensibe dayanır. Bir şeyin doğru yahut yanlış olduğuna karar verirken bu prensipten yararlanırız.

Özdeşlik prensibinden iki yan prensip daha çıkar:

- 1) **Çelişmezlik prensibi** (Tenâkuz / principe de non-contradiction): Şöyle ifade edilir: Bir şey aynı zamanda ve aynı şartlar altında hem var, hem yok olamaz. Yahut bir hüküm aynı zamanda hem tasdik hem inkâr edilemez, yani hem kabul hem reddedilemez. Meselâ, “insan hem canlıdır, hem canlı değildir” diyemeyiz.
- 2) **Üçüncü ihtimâlin imkânsızlığı prensibi:** Bir şey ya vardır ya yoktur; üçüncü bir ihtimal düşünülemez.

Aslında formel mantığın bu iki yan prensibi özdeşlik prensibinin bir açıklamasıdır. Özdeşlik prensibine bağlı kalabilmek için çelişkiye düşmemek gerektiğini anlatır.

Bilindiği gibi vasitasız Tümdengelim yönteminin dallarından birisi **akis**, diğeri **karşı olum'dur (tekabül, opposition)**. Çelişki kavramı ise **karşı olumun** dört halinden birisidir:

Önermeler, bilindiği gibi, öznelere göre niceliklerine göre tümel ve tikel olarak ikiye, yüklemelerinin niteliklerine göre olumlu ve olumsuz olarak ikiye ayrılır. Bu sınıflandırmadan dört tip önerme ortaya çıkar. Bunlar,

bilindiği gibi 1) tümel olumlu, 2) tümel olumsuz , 3) tikel olumlu, 4) tikel olumsuz önermelerdir.

Çelişik önermeleri tanıyabilmek için bu dört tip önermenin birbiriyle hangi **karşı olum** (tekabül / opposition) ilişkileri içinde bulunduğunu bir bütün halinde kavramak gerekir. Birbirleriyle karşıtlık ilişkileri yönünden önermeler dört **hal** içinde bulunur. Bunlar **karşı olum** halleridir:

- 1) **Karşıt önermeler:** Tümel olumlu ile tümel olumsuz önermeler karşıttırlar (zıt). Karşıt önermelerin ikisi birden doğru olamaz, fakat ikisi birden yanlış olabilir.
- 2) **Alt Karşıt önermeler:** Alt karşıt önermelerin ikisi birden aynı zamanda doğru olabilir, fakat, biri yanlış ise, diğeri doğrudur.
- 3) **Altık önermeler:** Altıklarda tümel önerme doğru ise tikel de doğrudur, tikel yanlış ise tümel de yanlıştır.
- 4) **Çelişik önermeler:** İki önerme hem nitelik, hem nicelik bakımından değişirse çelişik adını alır. **Tümel olumlu ile tikel olumsuz; tümel olumsuz ile tikel olumlu birbiriyle çelişiktir. Bu önermelerden birisi doğru ise diğeri yanlıştır. Bu önermelerin ikisi birden doğru yahut ikisi birden yanlış olamaz.**

Çelişik önermeler iki şekilde gerçekleşir. Birinci şekilde önermelerden biri, tümel olumlu, diğeri ise tikel olumsuz olur:

Bütün insanlar canlıdır.

Bazı insanlar canlı değildir.

İkinci şekilde ise önermelerden biri tikel olumlu, diğeri ise tümel olumsuz olur:

Bazı insanlar canlıdır.

Hiçbir insan canlı değildir.

Diğer taraftan kişiye ait önermelerde (kaziyye-i mahsûsa), iki önerme arasında çelişki bulunduğunu iddia edebilmemiz için bu iki önerme arasında şu sekiz konuda birlik olması gerekir. Bunlar çelişkinin sekiz şartıdır:

- 1) **Konu Birliği** (vahdet-i mevzu) : “Ahmet öğretmendir.” ve “Mehmet öğretmen değildir.” önermelerinde konu birliği yoktur.
- 2) **Yüklem Birliği** (vahdet-i mahmûl): “Ahmet öğretmendir.” ve “Ahmet tüccar değildir.” önermelerinde yüklem birliği yoktur.
- 3) **Zaman Birliği** (vahdet-i zamân): “İnsan gündüz korkmaz.” ve “İnsan gece korkar.” önermelerinde zaman birliği yoktur.
- 4) **Mekân Birliği** (vahdet-i mekân): “Kafisteki kuş uçmaz.” ve “Bahçedeki kuş uçar.” önermelerinde mekân birliği yoktur.
- 5) **İlişki Birliği** (vahdet-i izâfe): “Ahmet, Ali'nin işçisidir” ve “Ahmet, Mehmet'in işçisi değildir.” önermelerinde ilişki birliği yoktur.
- 6) **Güçte ve işte Birlik** (vahdet-i kuvve ve fiil): “Şişedeki zehir öldürme gücüne sahiptir” ve “Şişedeki zehir fiilî olarak, iş

olarak öldürücü değildir.” önermelerinde güçte ve işte birlik yoktur.

- 7) **Tümel ve tikelde Birlik** (vahdet-i cüz ve küll): “Zenci siyahtır” ve “Zencinin yüzü siyahtır.” önermelerinde tümel ve tikelde birlik yoktur.
- 8) **Şartta Birlik** (vahdet-i şartl: “Hava soğuksa üşütür.” ve “Hava soğuk değilse üşütmez.” önermelerinde şartta birlik yoktur.

Çelişkinin eski mantık kitaplarımızda kalan bu sekiz kuralını günümüzde hemen hemen hatırlayanımız kalmadı. Kullanan ise pek seyrek. Eğitim sistemimiz, klasik tiyatrunun üç birlik kuralını öğrettiği kadar gençlere bunları da öğretebilseydi ne iyi olurdu. Yahut da liselerimizde klasik mantığımız ve modern mantık gereği kadar öğretilseydi de üniversite seçme sınavlarında öğrencilerimize mantıkla savaş halinde olan sorular sorulacağına bunlar sorulsaydı ne yararlı olurdu.

*****

© <http://www.ege-edebiyat.org>